

ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ

ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੇ ਰਚਨਾ

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ 1666 ਈ. ਵਿੱਚ ਪਟਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਹੋਇਆ।

ਆਪ ਜੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ, ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਤਿੰਨ ਵੱਡੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜੋਗੀ, ਜੈਨੀ, ਬੋਧੀ, ਆਦਿ ਮੱਤ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਂ

ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਸੀ। ਸੰਨ 1699 ਈ. ਵਿੱਚ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਏ।

ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ‘ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ’, ‘ਅਕਾਲ ਉਸਤਿਤ’, ‘ਬੱਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ’, ‘ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ-ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ’, ‘ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਬੋਧ’, ‘ਚੌਪਈਆਂ’, ‘ਸ਼ਬਦ ਹਜ਼ਾਰੇ ਰਾਮਕਲੀ’, ‘ਸਵਯੈ ਤੈਤੀ’, ‘ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ’ ਆਦਿ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਆਪ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰੱਬ ਦੀ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਦੇਸ-ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਬਰ	: ਵਰਦਾਨ
ਮੋਹਿ	: ਮੈਨੂੰ
ਟਰੇਂ	: ਹਟਾਂ
ਅਰਿ	: ਵੈਰੀ
ਲਰੇਂ	: ਲੜਨਾ

ਦੇਹ ਸ਼ਿਵਾ ਬਰ ਮੋਹਿ ਇਹੈ

ਦੇਹ ਸ਼ਿਵਾ ਬਰ ਮੋਹਿ ਇਹੈ,
ਸੁਭ ਕਰਮਨ ਤੇ ਕਬਹੂੰ ਨ ਟਰੇਂ॥
ਨ ਡਰੇ ਅਰਿ ਸੋ ਜਬ ਜਾਇ ਲਰੇ,
ਨਿਸਚੇ ਕਰ ਆਪਨੀ ਜੀਤ ਕਰੇ॥

ਅਰੁ ਸਿਖ ਹੋ ਆਪਣੇ ਹੀ ਮਨ ਕੋ,
ਇਹ ਲਾਲਚ ਹਉ ਗੁਨ ਤਉ ਉਚਰੋ॥
ਜਬ ਆਵ ਕੀ ਅਉਧ ਨਿਧਾਨ ਬਨੈ,
ਅਤ ਹੀ ਰਨ ਮੈ ਤਬ ਜੂਝ ਮਰੋ॥

ਟਿੱਪਣੀ

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ‘ਚੰਡੀ ਚਰਿਤਰ’ ਵਿੱਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਧਰਮ ਖਾਤਰ ਜੂਝ ਮਰਨ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ ! ਮੈਨੂੰ ਵਰਦਾਨ ਦਿਓ ਕਿ ਮੈਂ ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾ ਰੁਕਾਂ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਜੰਗ ਲੜਨ ਲਈ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਵੈਰੀ ਤੋਂ ਨਾ ਡਰਾਂ ਅਤੇ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਹਾਸਲ ਕਰਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਵਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਹੀ ਲਾਲਚ ਹੋਵੇ ਕਿ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਹੀ ਗੁਣਗਾਨ ਕਰਾਂ। ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਦਾ ਅੰਤ ਸਮਾਂ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਮੈਂ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਜੂਝ ਮਰਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਸਮਰਪਣ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਭਲਾ :

- ਇਹ ਕਾਵਿ ਸਤਰਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਿਸ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚੋਂ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ?
- ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਨੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ?
- ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਵੀ ਦੀ ਕੀ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ।
- ਉਪਰੋਕਤ ਪੈਰ੍ਹੇ ‘ਚੋਂ’ ਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ?
- ਜਿੱਤ ਕਿਵੇਂ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ?
- ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਿੱਥੇ ਮਰਨਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ?
- ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।

2. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਲਿਖੋ :

ਦੇਹ ਸ਼ਿਵਾ ਬਰ ਮੋਹਿ ਇਹੈ,
ਸੁਭ ਕਰਮਨ ਤੇ ਕਬੰਹੂ ਨ ਟਰੋਂ॥
ਨ ਡਰੋ ਅਰਿ ਸੋ ਜਬ ਜਾਇ ਲਰੋ,
ਨਿਸਚੇ ਕਰ ਆਪਣੀ ਜੀਤ ਕਰੋ॥

- ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਰਚਨਾਕਾਰ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖੋ।
- ਕਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਕਿਹੜਾ ਵਰ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਹੈ ?
- ਕਵੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਨਿਸਚਾ ਹੈ ?
- ‘ਟਰੋਂ’ ਅਤੇ ‘ਲਰੋਂ’ ਦੇ ਅਰਥ ਲਿਖੋ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਸਿਖ : ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਵਾਂ
ਆਵ ਕੀ : ਆਵ ਕੀ
ਅਉਧ ਨਿਧਾਨ : ਅਉਧ ਨਿਧਾਨ
ਬਨੈ : ਉਮਰ ਦਾ ਅੰਤ
ਸਮਾਂ ਆ ਜਾਵੇ

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਨਿਵਾਸਾਂ :	ਰਹਿਣਾ
ਸੂਲ :	ਕੰਡੇ
ਬਿੰਗ :	ਬੱਕਰੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਗੁਦਾ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਹਲਾਲ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ੁਲਮ
ਮੁਰੀਦਾਂ :	ਚੇਲਿਆਂ
ਯਾਰਜ਼ੈ :	ਮਿੱਤਰ, ਮੀਤ
ਸੱਥਰ :	ਵਿਛਾਉਣਾ
ਭੱਠ :	ਤਪਦੀ ਭੱਠੀ
ਖੇੜਿਆਂ :	ਐਸ਼ੋ ਆਰਾਮ

3. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

ਅਰੁ ਸਿਖ ਹੋ ਆਪਣੇ ਹੀ ਮਨ ਕੋ
ਇਹ ਲਾਲਚ ਹਉ ਗੁਨ ਤਉ ਉਚਰੇ॥
ਜਬ ਆਵ ਕੀ ਅਉਧ ਨਿਧਾਨ ਬਨੈ
ਅਤ ਹੀ ਰਨ ਮੈ ਤਬ ਜੂਝ ਮਰੇ॥

ਮਿਤ੍ਰ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਹਾਲ ਮੁਰੀਦਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ

ਮਿਤ੍ਰ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ, ਹਾਲ ਮੁਰੀਦਾਂ ਦਾ ਕਹਣਾ॥
ਤੁਧੁ ਬਿਨੁ ਰੋਗੁ ਰਜਾਇਯਾਂ ਦਾ ਓਢਣੁ,
ਨਾਗ ਨਿਵਾਸਾਂ ਦਾ ਰਹਣਾ॥
ਸੂਲ ਸੁਰਾਹੀ ਖੰਜਰ ਪਿਯਾਲਾ,
ਬਿੰਗ ਕਸਾਇਯਾਂ ਦਾ ਸਹਣਾ॥
ਯਾਰਜ਼ੈ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਸੱਥਰ ਚੰਗਾ,
ਭੱਠ ਖੇੜਿਆਂ ਦਾ ਰਹਣਾ॥

ਟਿੱਪਣੀ

ਕਵੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦੋਵਾਂ ਵੱਡਿਆਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਮਗਰੋਂ, ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਮਿੱਤਰ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਚੇਲੇ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾਉਣਾ ਕਿ ਤੇਰੇ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਰਜਾਈਆਂ ਲੈਣਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਰੋਗ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਨਾਗਾਂ ਦੀ ਨਗਰੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂ। ਸੁਰਾਹੀ ਮੈਨੂੰ ਕੰਡਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਪਿਆਲਾ ਮੈਨੂੰ ਖੰਜਰ ਵਾਂਗ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣਾ ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਬੱਕਰੇ ਨੂੰ ਕਸਾਈਆਂ ਵਲੋਂ ਹਲਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਦੁਨਿਆਵੀ ਐਸ਼ੋ ਆਰਾਮ ਤਪਦੀ ਹੋਈ ਭੱਠੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਇਹ ਵਿਛਾਉਣਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪਿਆਰੇ ਲਈ ਸਹਿਕ ਰਹੇ ਹਨ।

ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਭਲਾ :

- ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਰਚਨਾ ਕਿਸ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਕਿੱਥੇ ਰਚੀ ?

- (ii) ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ?
- (iii) ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਉਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹੜੀਆਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।
- (iv) ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰਹਿਣਾ ਕਵੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ?
- (v) ਕਵੀ ਨੂੰ ਕੀ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ?
- (vi) ਰਜ਼ਾਈ ਦੀ ਕਿਸ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ?
- (vii) ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।

2. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਲਿਖੋ :

ਮਿਤ੍ਰ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ, ਹਾਲੁ ਮੁਰੀਦਾਂ ਦਾ ਕਹਣਾ॥
ਤੁਧੁ ਬਿਨੁ ਰੋਗੁ ਰਜਾਇਯਾਂ ਦਾ ਓਢਣੁ,
ਨਾਗ ਨਿਵਾਸਾਂ ਦਾ ਰਹਣਾ॥

- (i) ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਰਚਨਾਕਾਰ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖੋ।
- (ii) ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਕਿਸ ਹਾਲ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ?
- (iii) 'ਮੁਰੀਦਾਂ' ਅਤੇ 'ਨਿਵਾਸਾਂ' ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਲਿਖੋ।

3. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

ਸੂਲ ਸੁਰਾਹੀ ਖੰਜਰ ਪਿਯਾਲਾ,
ਬਿੰਗ ਕਸਾਇਯਾਂ ਦਾ ਸਹਣਾ॥
ਯਾਰੜੇ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਸੱਥਰ ਚੰਗਾ,
ਭੱਠ ਖੇੜਿਆਂ ਦਾ ਰਹਣਾ॥

ਰੇ ਮਨ ਐਸੋ ਕਰ ਸੰਨਿਆਸਾ

ਰੇ ਮਨ ਐਸੋ ਕਰ ਸੰਨਿਆਸਾ॥
ਬਨ ਸੇਸ ਦਨ ਸਭੈ ਕਰ ਸਮਝਹੁ
ਮਨ ਹੀ ਮਾਹਿ ਉਦਾਸਾ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਜਤ ਕੀ ਜਟਾ ਜੋਗ ਕੇ ਮੰਜਨ
ਨੇਮ ਕੇ ਨਖਨ ਬਢਾਓ॥
ਗਿਆਨ ਗੁਰੂ ਆਤਮ ਉਪਦੇਸਹੁ
ਨਾਮ ਬਿਭੂਤ ਲਗਾਓ॥੧॥
ਅਲਪ ਅਹਾਰ ਸੁਲਪ ਸੀ ਨਿੰਦਾ
ਦਯਾ ਛਿਮਾ ਤਨ ਪ੍ਰੀਤਿ॥

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਸੰਨਿਆਸਾ	: ਤਿਆਗ
ਬਨ	: ਜੰਗਲ
ਜਤ	: ਉਚਾ ਆਚਰਨ
ਜੋਗ	: ਸੁਰਤ ਜੋੜਨਾ
ਨਖਨ	: ਨਹੁੰ
ਬਢਾਓ	: ਵਧਾਉਣਾ
ਉਪਦੇਸਹੁ	: ਸਿਖਿਅਤ ਕਰ
ਬਿਭੂਤ	: ਸੁਆਹ
ਅਲਪ	: ਥੋੜ੍ਹਾ
ਅਹਾਰ	: ਖਾਣਾ
ਸੁਲਪ	: ਘੱਟ
ਨਿੰਦਾ	: ਸੋਣਾ
ਛਿਮਾ	: ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨਾ
ਪ੍ਰੀਤਿ	: ਪਿਆਰ
ਸੀਲ	: ਸਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ
ਨਿਰਬਾਹਿਬੇ	: ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਨਾ
ਰੂਏ	: ਹੋਵੇਗਾ
ਤ੍ਰਿਗੁਣ	: ਤਿੰਨ ਗੁਣ

ਸੀਲ ਸੰਤੋਖ ਸਦਾ ਨਿਰਬਾਹਿਬੋ
ਹੈਬੋ ਤ੍ਰਿਗੁਣ ਅਤੀਤਿ॥੨॥
ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਹੰਕਾਰ ਲੋਭ ਹਠ ਮੋਹ
ਨ ਮਨ ਸੋ ਲਯਾਵੈ॥
ਤਬ ਹੀ ਆਤਮ ਤਤ ਕੋ ਦਰਸੈ
ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਕਹਿ ਪਾਵੈ॥੩॥੧॥

ਟਿੱਪਣੀ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਆਚਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਮਨ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਜੰਗਲ ਤੇ ਘਰ ਹਰ ਥਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਵੱਸਦਾ ਹੈ, ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਕਰ। ਉੱਚੇ ਆਚਰਨ ਦੀਆਂ ਜਟਾਵਾਂ, ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ, ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਤੇ ਇਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੁੰ ਵਧਾਉਣਾ ਸਮਝ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸਿਖਿਅਤ ਕਰ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਸੁਆਹ ਲਗਾ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਖਾਣਾ, ਘਟ ਸੌਣਾ, ਲੋੜਵੰਦਾਂ 'ਤੇ ਦਇਆ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਖਿਮਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰ। ਸਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਵਾਲੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮਾਇਆ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿ। ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਅਹੰਕਾਰ ਆਦਿ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਫਿਰ ਮਨ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹੀ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਭਾਵ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਭਲਾ :

- (i) ਕਵੀ ਨੇ ਇਸ ਰਚਨਾ ਰਾਹੀਂ ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਜੀਊਣ ਲਈ ਕਿਹੜੀ ਸੇਧ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ?
- (ii) ਕਵੀ ਅਨੁਸਾਰ ਰੱਬ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਿਸ ਰਾਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ?
- (iii) ਮਾਇਆ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਗੁਣ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ ?
- (iv) ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿੰਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।
- (v) ਉਪਰੋਕਤ ਰਚਨਾ ਕਿਸ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ?
- (vi) ਪੰਜ ਔਗੁਣ ਕਿਹੜੇ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ ?
- (vii) ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਿਖਿਅਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ?
- (viii) ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।

2. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਲਿਖੋ :

ਅਲਪ ਅਹਾਰ ਸੁਲਪ ਸੀ ਨਿੰਦਾ
ਦਯਾ ਛਿਮਾ ਤਨ ਪ੍ਰੀਤਿ॥
ਸੀਲ ਸੰਤੋਖ ਸਦਾ ਨਿਰਬਾਹਿਬੋ
ਹੈਬੋ ਤ੍ਰਿਗੁਣ ਅਤੀਤਿ॥੨॥
ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਹੰਕਾਰ ਲੋਭ ਹਠ ਮੋਹ
ਨ ਮਨ ਸੋ ਲਯਾਵੈ॥
ਤਬ ਹੀ ਆਤਮ ਤਤ ਕੋ ਦਰਸੈ
ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਕਹਿ ਪਾਵੈ॥੩॥੧॥

- (i) ਉਪਰੋਕਤ ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਰਚਨਾਕਾਰ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖੋ।
- (ii) ਕਵੀ ਨੇ ਕਿਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ?
- (iii) ਕਿਹੜੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ?
- (iv) 'ਸੀਲ ਸੰਤੋਖ ਸਦਾ ਨਿਰਬਾਹਿਬੋ' ਸਤਰ ਦਾ ਅਰਥ ਲਿਖੋ।

3. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

ਰੇ ਮਨ ਐਸੋ ਕਰ ਸੰਨਿਆਸਾ॥
ਬਨ ਸੇਸ ਦਨ ਸਭੈ ਕਰ ਸਮਝਹੁ
ਮਨ ਹੀ ਮਾਹਿ ਉਦਾਸਾ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਜਤ ਕੀ ਜਟਾ ਜੋਗ ਕੋ ਮੰਜਨ
ਨੇਮ ਕੇ ਨਖਨ ਬਢਾਓ॥
ਗਿਆਨ ਗੁਰੂ ਆਤਮ ਉਪਦੇਸਹੁ
ਨਾਮ ਬਿਭੂਤ ਲਗਾਓ॥੧॥

ਆਉ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਰੀਏ

ੳ. ਪਾਠ ਤੋਂ ਅੱਗੇ

- (i) ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਕ੍ਰਮ-ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਚਾਰਟ ਬਣਾਓ।
- (ii) ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉੱਚ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ? ਜੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਮੌਲਿਕ ਕਵਿਤਾ ਰਚਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰੋ।
- (iii) ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਯਾਦ ਨੇ ਬੇਚੈਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ? ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਾਲੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।

- (iv) ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ।
- (v) ਤੁਹਾਡੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਧਾਰਮਕ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਰੁੱਚੀਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਸਤਾਰ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।

ਅ. ਪਾਠ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਠੀਕ (✓) ਜਾਂ ਗਲਤ (✗) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਬਣਾਉ :

- (i) ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ। ☐
- (ii) ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਨਾਲੋਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਐਸ਼ੋ ਆਰਾਮ ਚੰਗੇ ਹਨ। ☐
- (iii) ਪੰਜਾਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੂਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ☐
- (iv) ਬਹੁਤਾ ਖਾਣਾ ਤੇ ਵੱਧ ਸੌਣਾ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ☐
- (v) ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ☐

ੲ. ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ :

- (i) ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ... ਚਰਿਤ੍ਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।
- (ii) ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ... ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਗਏ ਸਨ।
- (iii) ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਐਸ਼ੋ ਆਰਾਮ ... ਭੱਠੀ ਵਾਂਗ ਲਗਦੇ ਹਨ।
- (iv) ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉੱਚਾ ... ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।
- (v) ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ... ਤੋਂ ਤੋਬਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਆਚਰਨ

ਤਪਦੀ

ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ

ਜੁਝਾਰੂ

ਪੰਜਾਂ ਵਿਕਾਰਾਂ

ਸ. ਜੋੜੋ ਬਣਾਉ :

ਟਰੋਂ	ਵੈਰੀ
ਅਰ	ਹਟਾਂ
ਬਿਭੂਤ	ਕੰਡਾ
ਸੂਲ	ਸੁਆਹ

ਹ. ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

- (i) ਵੈਰੀ ...
- (ii) ਜਿੱਤ ...
- (iii) ਸੰਨਿਆਸ ...
- (iv) ਸੌਣਾ ...

ਕ. ਵਾਕ ਬਣਾਉ :

- (i) ਖੇਡਿਆਂ
- (ii) ਯਾਰਡੈ
- (iii) ਜੋਗ
- (iv) ਬਿਭੂਤ
- (v) ਬਨ

ਖ. ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

- (i) ਕ੍ਰੋਧ ...
- (ii) ਰੈਣ ...
- (iii) ਅਉਧ ...
- (iv) ਥੋੜ੍ਹਾ ...

